

medievistika

LOÏC CHOLLET

POSLEDNÍ
KŘÍŽOVÉ VÝPRAVY
Rytířské cesty na Západě
v pozdním středověku

Karolinum

Poslední křížové výpravy

Rytířské cesty na Západě v pozdním středověku

Loïc Chollet

Z francouzského originálu *Dernières croisades. Le voyage chevaleresque en Occident à la fin du Moyen Âge*, vydaného nakladatelstvím Vendémiaire v roce 2021, přeložila Bronislava Cvejnová Skalická

Doslov napsal Werner Paravicini

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Edici Medievalistika řídí Martin Nejedlý a Václav Žurek

Redakce Václav Hozman

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Mapy Jaroslav Synek

Obálka a sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

Na obálce: Bitva u Nikopole, ilustrace z kroniky Sébastiena Mamerota
Les Passages d'Outremer. Zdroj: gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Français 5594.

© First published in 2021 by Editions Vendémiaire, Paris, France

All Rights Reserved

© Loïc Chollet, 2025

© Univerzita Karlova, 2025

Translation © Bronislava Cvejnová Skalická, 2025

Afterword © Werner Paravicini, 2025

ISBN 978-80-246-5885-8

ISBN 978-80-246-5905-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování	11
Úvod	12
Tam, kde dosud vane duch křížových výprav	12
I. Na samé hranice křesťanského světa	16
Od svaté války ke křížovým výpravám.	16
Svatá země a vojenské řády	21
Rozšíření modelu kruciáty z Pyrenejského poloostrova do Pobaltí	29
Hrr na kacířské křesťany!	34
II. Výsostně rytířská záležitost	39
Hledání kouzelného lesa Brocéliande, literatura, cestování a rytířský ideál.	40
Křížová výprava jako náhrada války mezi křesťany	44
Vydat se do světa pro lásku... nebo pro slávu.....	50
III. Vzhůru za moře!	62
Spory mezi Tureckem a Byzancí o východní Středomoří	62
Čas knížecích výprav.....	65
Útok Petra z Lusignanu na Alexandrii	68
Amadeus Savojský ve službách byzantského císaře	78
„Berberská výprava“ Ludvíka Bourbonnského	84
Maršál Boucicaut, křižák a korzár	91
Putování Geoffreye de Thoisy od Bosporu až k Černému moři	100

IV. Od pohanské Litvy po kacířské Čechy	108
Řád německých rytířů proti Litvě	108
Čestný stůl a „hluboké pruské lesy“	114
Obrácení Litvy na víru	118
Od Tannenbergu ke kostnickému koncilu	119
Boj na život a na smrt proti stoupencům Jana Husa	126
V. Pyrenejský poloostrov a Kanárské ostrovy	136
Reconquista a válka proti Maurům	136
Španělská tažení Bertranda du Guesclin	140
Dobývání Afriky	148
Francouzští rytíři na Kanárských ostrovech	155
VI. Krvavé války na Balkáně	168
Osmanská říše – nový hráč na evropské šachovnici	168
Válka v Bosně jako vedlejší produkt turecké kruciáty	173
Drtivá porážka u Nikopole	176
Dlouhá cesta do Varny	190
Burgundané na Dunaji	204
VII. Ideál pod palbou kritiky	214
Ohlédnutí za jednou porážkou	214
Sen Philippa de Mézières o křížové výpravě	221
Ve jménu víry, cti nebo království?	227
„Atlet Kristův“ nebo zrádce z Orientu?	234
VIII. Křižáci a ti druzí	238
Panovalo mezi křesťany, muslimy a pohany nutně nepřátelství?	238
Neobyčejná přátelství	245
Prapodivné zvyklosti	250
Pohledy do zrcadla neboli jak byli křižáci vnímáni zvenčí	254
Mezinárodní rytířská sounáležitost	258
Závěr	264

Mapy.....	270
Bibliografie	275
Doslov k českému vydání (Werner Paravicini)	303
Jmenný rejstřík.....	310

*Mému otci Régisovi,
jemuž z větší části vděčím za svou vášeň pro historii,
přestože si tyto stránky bohužel už nebude moci přečíst.*

Poděkování

Když člověk píše knihu, jen málokdy na to stačí sám. Rád bych proto poděkoval v první řadě Sophii Bajard a Véronique Sales za jejich důvěru a zájem o mou práci, a zároveň i celému týmu nakladatelství Vendémiaire.

Mé díky patří rovněž Alainu Corbellarimu a Martinu Nejedlymu, kteří se ochotně ujali korektury rukopisu této knihy a provedli v něm potřebné opravy.

Chtěl bych poděkovat také všem kolegům, kteří se se mnou ochotně podělili o své postřehy a znalosti v oblasti své specializace nebo mě podpořili jiným způsobem. Byli to Daniel Barbu, Darius Baronas, Renate Blumenfeld-Kosinski, Philippe Borgeaud, Kristin Bourassa, Thalia Brero, Philippe Buc, Vincent Challet, Florian Chamorel, Nikolaos Chrissis, Olivier Christin, Nicholas Coureas, Delphine Demelas, Mehmet Akif Erdoğan, Emir Filipović, Sylvain Gouguenheim, Christian Hesse, Güneş Işıksel, Sławomir Józwiak, Tomislav Karlović, Christoph Maier, Olivier Marin, Rasa Mažeika, Jean-Daniel Morerod, Jean-Claude Mühlethaler, Martine Ostorero, Werner Paravicini, Sylvain Parent, Noëlle-Laetitia Perret, Valentin Portnych, Gaétan a Hitomi Rappo, Guillaume Reich, Hans-Joachim Schmidt, Joël Schnapp, Kristina Schulz, Jaroslav Svátek, Sobiesław Szybkowski, Mario Turchetti, Jan Vojtíšek... a celá řada dalších.

Velkým přínosem při psaní této knihy mi byly i diskuse se studentkami a studenty semináře o evropských křížových výpravách, který jsem měl to potěšení vést na univerzitě v Neuchâtelu na podzim 2019, a mé díky tedy patří i jim všem.

V neposlední řadě bych pak chtěl poděkovat své rodině, zejména své manželce Sabině, našim dcerám Anaïs a Daphne, rodičům, sestře a jejímu příteli za trpělivost a podporu, kterou mi po celou dobu mé práce poskytovali.

Tam, kde dosud vane duch křížových výprav

18. května roku 1291 pronikly oddíly mamlúků do templářského hradu ve městě Akkon, a dovršily tak pád poslední bašty tohoto přístavního města ve Svaté zemi, která ještě odolávala v rukou Franků, jak se na Blízkém východě přezdívalo obyvatelům románských zemí. Vládce Egypta, sultán al-Ašraf Kálil, si mohl konečně oddychnout; dobytím této významné křesťanské citadely ve Svaté zemi se mu podařilo zažehnat hrozbu, že se zde znovu vylodí křižáci. Město bylo srovnáno se zemí a jeho obyvatelé, kteří nestačili uprchnout, byli pronásledováni a buď pobiti, nebo zajati. Brzy se vzdaly i hrstky křesťanů, které bránily poslední pevnosti na pobřeží, a egyptský a syrský mamlúcký sultanát se tak stal jediným pánem syrsko-palestinského pobřeží.

Pád Akkonu po více než měsíčním obléhání znamenal konec zámořských latinských království, která vznikla po první křížové výpravě (1095–1099);¹ křesťanskou výspu v této oblasti tvořil už jen Kypr, Rhodos a Kilikijská Arménie. Papež a přední panovníci Evropy si brzy uvědomili, že dobytí Svaté země je za dané situace navzdory veškerému úsilí už nemožné.

Duch křížových výprav, díky kterému byl Blízký východ takovým lákadlem pro celé generace mužů, žen i dětí, však dosud nevyvanul a šířil se všemi směry. Už od dvanáctého století se s podporou papežského stolce válčilo podél celých hranic křesťanského světa od Španělska až po Pobaltí; těchto bojů se účastnili šlechtici z celé Evropy, kteří kvůli nim často upouštěli i od myšlenky putovat se zbraní v ruce do Jeruzaléma.

Pád Akkonu do rukou mamlúků tuto diverzifikaci křížových výprav urychlil; křižáci vyjížděli do boje jak proti Maurům na Pyrenejském po-

¹ L. de Vasselot de Régné: *Le Dernier Templier de Terre sainte*.

loostrově, tak proti pohanům na Litvě. Nezapomínali však ani na místa Kristova utrpení a uspořádali několik výprav do východního Středomoří, jejichž cílem bylo oslabit Egypt a donutit mamlúky, aby uvolnili sevření Palestiny. Zároveň se ojediněle konala tažení zaměřená na mladou Osmanskou říši nebo na města v severní Africe, a od 15. století se někteří rytíři v honbě za ctí nebo bohatstvím odvažovali až na Kanárské ostrovy, za Dunaj, a dokonce až na pobřeží Gruzie. Koncem středověku se křížové výpravy nevyhýbaly ani samému středu Evropy: ve 20. letech 15. století se s papežovým požehnáním odehrálo několik tažení do Čech, které byly ve 20. letech 15. století považovány za kacířskou zemi.

Termín „křížová výprava“ se nejprve objevil na lokální úrovni ve 13. století ve Španělsku, ale dlouho se v praxi téměř nepoužíval. Ve středověku se pro označení tohoto jevu používaly spíše latinské výrazy *peregrinatio*, *expeditio* či *passagium*, tedy „cesta“ nebo „tažení“, ale ty se nikdy neomezovaly jen na pojmenování války proti „nepřítelům víry“. Některé školy dokonce s používáním termínu „křížová výprava“ nesouhlasí:² podle „tradicionalistického“ pojetí označuje tento pojem pouze válku, jejímž cílem je osvobození Svaté země nebo obrana východních křesťanů a která je vedena za účelem duchovního vykoupení a se souhlasem papežského stolce. Naproti tomu z „pluralistického“ hlediska je za křížovou výpravu považováno každé vojenské tažení vedené s požehnáním Říma nebo Avignonu, zejména je-li spojeno s udělováním odpustků a podpořeno propagací z kazatelen. „Popularistický“ přístup naproti tomu vychází z toho, jak daný boj popisují sami jeho současníci, a dává jejich vnímání přednost před dodatečně stanovenými formálními kritérii. Většina odborníků se v současné době přiklání buď k pluralistickému, nebo k popularistickému přístupu.

Křížové výpravy ve 14. a v 15. století zdaleka nepředstavují jen lehkovážná dobrodružství dekadentních rytířů pozdního středověku, ale odrážejí zásadní moment budování předmoderní Evropy, který je určujícím faktorem jak pro další vztahy mezi křesťanskými a jinověreckými státy, tak pro způsob, jakým jsou vnímáni „ti druzí“, a rovněž pro utváření společné identity evropské šlechty. Poté, co Norman Housley v roce 1992 publikoval své stěžejní dílo, začali se někteří historici zaměřovat na takzvané pozdní křížové výpravy.³ V posledních letech se kolektivní práce

² Tuto debatu shrnuje J. Riley-Smith v článku *Some Modern Approaches to the History of the Crusades*, s. 9–27.

³ N. Housley: *The Later Crusades*.

pod vedením téhož autora zabývají určitými konkrétními aspekty těchto výprav, zejména ve vztahu k balkánské frontě v 15. století. Nedávné studie vydané v angličtině se podrobněji věnují geopolitickým, vojenským a ekonomickým aspektům jednotlivých regionů nebo epizod.⁴ Ve Francii se touto problematikou zabývá Jacques Paviot, jehož práce věnované politice burgundských vévodů v oblasti křížových výprav vnesly do této problematiky výrazné světlo, a totéž lze říci i o sérii *Croisades tardives* (*Pozdní křížové výpravy*), která vyšla v nakladatelství Presses universitaires du Midi.⁵ V neposlední řadě pak je třeba zmínit také práce Wernera Paraviciniho, který vyzdvihl význam cestování – a tudíž i křížových výprav – pro způsob života tehdejší šlechty.⁶

Ze 14. a 15. století se nám dochovaly relativně hojné narativní prameny včetně muslimských, pravoslavných a husitských autorů (neboli „kacířů z Čech“). Řada kronik, traktátů, básní a cestopisů se dočkala novodobého vydání, některé z nich i v překladu, a mnoho jich vyšlo zcela nedávno. Pomáhají nám osvětlit, jak byly křížové výpravy do celého světa zobrazovány v dobové literatuře, a nutí nás zamyslet se nad ideologií, která stála u jejich zrodu. Podle dochovaných textů byly pozdní křížové výpravy vnímány zároveň jako obranné války, evangelizační kampaně i záležitost cti. Dobová svědectví nám umožňují utvořit si představu o složitém a proměnlivém pohledu člověka pozdního středověku na cizí země a na jejich obyvatele. Plasticky z nich vystupují mužové i ženy z nejrozdílnějších dějišť, v nichž se křížové výpravy odehrávaly, neboť někteří křížáci projevovali nemalý zájem o země, do nichž se vydávali bojovat.

Na následujících stranách se tedy vydáme po stopách dobrodružství, která zažívali ve Středomoří, na Baltu, ve střední Evropě, na Pyrenejském poloostrově, v Atlantiku nebo na Balkáně frankofonní rytíři, kteří nám o nich zanechali přímá či nepřímá svědectví. Někteří z nich totiž své zážitky sami sepsali, zatímco jiní o nich sice jen vyprávěli, ale jejich příběhy našly pozorné posluchače v celé řadě kronikářů, kteří ve svých dílech tyto „hrdinské skutky“ ochotně zaznamenávali. Někteří z těchto autorů přistupovali k takovému úkolu dosti kriticky, jiní ho naopak pojali jako oslavný chvalozpěv. Ti, kteří se rozhodli své zážitky zaznamenat písemně, tak často činili ve snaze obhájit nějakou myšlenku, zalíbit se

⁴ Např. J. Jefferson: *The Holy Wars*; T. Pálosfalvi: *From Nicopolis to Mohács*; L. Pilat – O. Cris-tea: *The Ottoman Threat*; E. Filipović: *The Key to the Gate of Christendom?*, s. 151–168.

⁵ Zejména J. Paviot: *Les Ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*.

⁶ V poslední době W. Paravicini: *Adlig leben im 14. Jahrhundert*.

některému mecenášovi nebo si zajistit kariérní postup. Bylo by však příliš zjednodušující domnívat se, že tyto spisy nemají nic společného s realitou nebo že nejsou zajímavé z hlediska historiků. Je tomu právě naopak – díky nim jsme schopni alespoň do určité míry pochopit očekávání a kulturu těch, kteří se vydávali na výpravu, i těch, kteří zůstávali doma.

Porovnání příběhů o křížových výpravách, které vznikly v katolické Evropě, s arabskými, tureckými, řeckými nebo českými prameny nám umožňuje nahlédnout složitost pozdního středověku, kdy se za narativem kladoucím důraz na náboženskou konfrontaci, válečné hrdinství a snahy vydobýt si čest skrývají politické, ekonomické i lidské důvody, které velmi často nelze omezit jen na rozpory mezi dvěma odlišnými pojetími víry. Záměrem této knihy tedy je vydat se po stopách rytířů, kteří se vypravili za dobrodružstvím až na samé hranice tehdejšího křesťanského světa, a poskytnout ucelený pohled na jednotlivé fronty křížových výprav pozdního středověku. Přestože duch křížových výprav svým způsobem přetrvával nejméně do 16. století, my se zde zaměříme na období od dobytí Akkonu mamlúky (1291) po dobytí Konstantinopole Osmany (1453) a budeme při tom přednostně vycházet z nejnovější francouzské nebo anglické bibliografie.

I. kapitola

Na samé hranice křesťanského světa

Od svaté války ke křížovým výpravám

Původ myšlenky křížových výprav je třeba hledat ve spojení Jeruzaléma jako mimořádně významného místa z hlediska křesťanské víry a postupné sakralizace válek vedených ve jménu obrany církve.⁷ Jeruzalém byl svatým městem jak pro judaismus, tak pro křesťanství i pro islám, významným jako místo Božího hrobu, v němž údajně spočinulo Kristovo tělo před zmrtvýchvstáním. Zaujímal výsadní postavení ve světonázoru středověkých křesťanů a byl zobrazován jako ústřední prvek takzvaných T map, alegorických vyobrazení světa v podobě kruhu rozděleného na tři kontinenty – Asii, Evropu a Afriku. Představoval nejvýznamnější poutní místo pro věřící celé řady křesťanských proudů, a navíc leží nedaaleko míst, která každý čtenář Bible vyslovuje s posvátnou úctou: Betlém, Nazaret, Galilea, řeka Jordán nebo Samaří.

Až do konce 11. století ovládali tuto oblast Fátimovci, jedna z muslimských dynastií, která si činila nárok na titul chalífů. Hlásili se k ismá'ílíjskému šíitskému islámu a v otázkách náboženství byli většinou tolerantní, takže umožňovali pouť do Jeruzaléma křesťanům všech obediencí. V poslední třetině 11. století však Fátimovce z Palestiny vytlačili seldžukští Turci, kteří se nakonec v roce 1071 zmocnili i Svatého města; celou oblast tak zachvátila válka a s ní i nejistota, která znamenala stále větší komplikace i pro poutníky. Seldžukové se stali novou hegemonickou mocností na Středním východě, přímo ohrožovali Byzantskou říši a v průběhu 11. století si podmanili téměř celou Anatolii. Přestože mezi Konstantinopolí a sultánem Sulejmanem byla uzavřena mírová smlouva,

⁷ O vzniku myšlenky křížové výpravy viz J. Flori: *La Guerre sainte*. Zajímavý pohled na křížové výpravy do Svaté země i jinam přinášejí souhrnné práce následujících autorů: J. Riley-Smith: *Les Croisades*; J. Richard: *Histoire des Croisades*; J. Flori: *Les Croisades*; C. Tyerman: *God's War*.

kteřá hlavní město říše alespoň na čas ochránila, císař Alexios I. Komnenos se rozhodl požádat o pomoc ostatní křesťanské mocnosti.

Nejprve se obrátil na Západ, přesněji řečeno na Řím. Vztahy mezi oběma těmito bývalými hlavními městy Římské říše však nebyly nijak jednoduché;⁸ zatímco město, které založil na Bosporu Konstantin Veliký, zůstalo i nadále centrem Východořímské říše, jeho italský protějšek si prošel celou řadou otřesů. V Římě sice sídlil papež, ale císaře město nemělo od roku 476 až do roku 800, kdy papež Lev III. udělil císařskou korunu Karlovi Velikému. Přestože Řím přišel o své postavení politického centra Evropy, i nadále se zde soustřeďovalo nejvýznamnější náboženské a kulturní dění; díky přítomnosti papeže fungovalo město jako středisko evropského křesťanství pro „latinskou“ část kontinentu, která okolo roku 1000 n. l. sahala až do Polska, Maďarska a Skandinávie, zatímco království na jižním Balkáně a Kyjevská Rus (společný předchůdce Ruska a Ukrajiny) měla blíže ke Konstantinopoli a k řeckokatolické tradici. Latinský svět se však od řeckého postupně vzdaloval a rozkol mezi církví, kterou dnes nazýváme katolickou, a různými církvemi pravoslavnými v čele s církví řeckou vyvrcholil sporem o *filioque* v otázce Nejsvětější Trojice mezi konstantinopolským patriarchou a římským papežem, který v roce 1054 skončil vzájemnou exkomunikací. V době, kdy Alexios I. vypravil k papeži poselstvo se žádostí o pomoc proti Seldžukům, však schisma z roku 1054 ještě nestačilo zcela strhnout mosty mezi oběma křesťanskými světy. Pod byzantskými prapory dosud sloužila celá řada skandinávských, normanských i německých žoldnéřů, a císaři se nejspíše jednalo jen o možnost naverbovat nové žoldnéře, kteří by bojovali pod jeho velením. Papež Urban II. však měl na celou věc názor diametrálně odlišný.

A právě v tuto chvíli vstupuje do hry druhý z pojmů, který má zásadní význam pro pochopení toho, odkud se vlastně vzala myšlenka křížových výprav. Křesťanství bylo sice původně náboženstvím mírumilovným, avšak většina teologů si brzy uvědomila, že násilí se z lidské společnosti vymýtí nedá,⁹ a není-li možné válkám zamezit, je potřeba nad nimi alespoň získat kontrolu. Když se křesťanství stalo oficiálním náboženstvím Římské říše, biskupové a další církevní učitelé navíc nabyli toho nároku, že i násilí může být užitečným prostředkem při obraně a šíření víry.

⁸ O situaci v Byzanci viz J. Heers: *Chute et mort de Constantinople*.

⁹ Původně mírumilovnou povahu křesťanství však zpochybnil Ph. Buc: *Guerre sainte, martyre et terreur*.

Svatý Augustin (354–430) kupříkladu tvrdil, že se křesťanský voják smí podílet na ochraně neozbrojeného lidu proti „barbarským“ útočníkům.

K významnému posunu směrem k myšlence svaté války došlo v karolínském období. Karel Veliký zhusta využíval ozbrojených sil v boji s pohanskými Sasy, Slovary a Avary¹⁰ a při jejich obracení na víru, a ve staletích následujících po rozdělení karolínského dědictví, k němuž došlo v 9. století, musely křesťanské politické útvary, které vznikly na místě Franské říše, čelit nebezpečí ze strany dalších „nevěřících“. Uhři z východu a Normané ze severu znamenali ohrožení dokonce i pro samotné centrum křesťanstva; piráti ze Skandinávie ve druhé polovině 9. století několikrát napadli Paříž a Uhři zase v roce 926 dobyli opatství svatého Havla. Obrana proti těmto pohanským nájezdníkům byla tedy považována za záslužné dílo a službu, jíž jsou křesťané povinováni Bohu. Zejména v Německu byl boj proti Uhrům prosycen náboženskou symbolikou: německý král Ota I. prý porazil Uhry v bitvě na řece Lech (955) jen díky tomu, že měl u sebe kopí, jímž byl údajně proboden bok Krista na kříži. O necelých deset let později Ota I. po vzoru Karla Velikého obnovil Západořímskou říši, která byla nadále nazývána Svatou říší římskou (962), a jeden ze základů tohoto nově vznikajícího politického celku tvořila obrana křesťanství proti východoevropským pohanům.¹¹ V téže době se začala katolická království na severu Španělska stavět na odpor proti Maurům a jejich vojska se řídila podobnou ideologií, jakou hlásala i Svatá říše římská; k tomu zde navíc přistoupila i myšlenka na znovudobytí území, které kdysi dávno za téměř mytických časů náleželo předkům velmožů, kteří se nyní stavěli do čela křesťanských vojsk.¹² A tak se zrodila reconquista.

V této situaci se kasta západních bojovníků logicky přimkla k církvi.¹³ Původní *milites* (tedy „válečníci“) se postupně přetransformovali ve feudální šlechtu a do jejich kodexu cti se promítly křesťanské zásady. Církev se na jedné straně od konce 10. století snažila nastolit „mír Boží“ a prodloužit období, kdy bylo zakázáno bojovat, ale na straně druhé si

¹⁰ Karel Veliký sice vedl řadu výprav proti Maurům, tedy muslimskému obyvatelstvu, které ovládalo většinu Španělska, ale nesnažil se je obracet na víru. Právě při jedné z takových výprav došlo k napadení jeho vojska v Pyrenejích, které posloužilo jako námět *Písně o Rolandovi*, písečně zaznamenané v první polovině 12. století.

¹¹ J. Flori: *La Guerre sainte*, s. 54–56; viz rovněž A. Dierkens: *Commemoratio meritorum Ursmari et Ermini*, s. 33–42.

¹² J. Tolan: *Les Sarrasins*, s. 149–152; C. Tyerman: *God's War*, s. 653–659.

¹³ J. Flori: *Croisade et chevalerie*.

stále více urozených bojovníků dávalo požehnat meče nebo si s sebou do bitvy brali svaté relikvie. Tak se zrodila instituce rytířství: rytíř už nebyl pouhým válečníkem, ale také – alespoň teoreticky – křesťanem, který se řídil zásadami církve a jehož povinností bylo chránit slabé a zasvětit svůj meč službě Bohu. Jeho pán měl samozřejmě právo povolát ho do války, ale zároveň mu bylo při každé příležitosti opakováno, že mnohem záslušnější je bojovat proti nepřítelům víry než proti souvěrcům. Za legitimní protivníky však byli kromě pohanů a muslimů považováni i někteří katolíci, kteří údajně představovali hrozbu pro církev; za cíl útoku tedy mohl být označen i „špatný křesťan“, ať už se jednalo o odpůrce papeže, údajného kacíře nebo pouhého vykradače kostelů.

V době, kdy Jeruzalém padl do rukou seldžuckých Turků, už tedy v Evropě panovala zavedená tradice, která velela vnímat určité formy boje jako svatou válku. A pokud byla církev ochotna připustit, že rytíř smí prolévat krev při obraně kláštera, neměla důvod couvnout ani před rozsáhlou vojenskou operací, která jí měla umožnit dobytí Jeruzaléma. Tato myšlenka se zrodila v roce 1074, několik let poté, co se Svatého města zmocnili Seldžukové, z popudu papeže Řehoře VII., po němž byla pojmenována gregoriánská reforma, tedy hnutí, díky němuž papežský stolec v 11. století zaujal ústřední pozici v západní společnosti.¹⁴ Papežovy myšlenky částečně převzal jeden z jeho nástupců Urban II. a doplnil je o prvky, které dnes obecně považujeme za charakteristické znaky křížových výprav: odpustky spojené s poutí k Božímu hrobu a právní ochranu bojovníků, kteří složili slib, že tomuto úkolu dostojí.

Vraťme se ale nyní zpět k našemu byzantskému poselstvu. V roce 1095 předstoupili vyslanci Alexia I. před papeže v době, kdy předsedal koncilu v Clermontu v samém středu Francouzského království; toto velkolepé setkání, kterého se zúčastnili církevní i světské hodnostáři, bylo věnováno právě problematice míru. Na závěr koncilu vyzval Urban II. k ozbrojenému boji, jehož cílem bylo vyrvat Svatou zemi z rukou Seldžuků, nastolit mír na Blízkém východě a ochránit tamější křesťany. Jeho projev, který následně zaznamenalo několik jeho současníků – z nichž přinejmenším jeden, Foucher de Chartres, tvrdil, že byl jeho přímým svědkem –, hovořil o ukrutnosti muslimů a urážkách, kterých se dopustili na Kristu. Papež vyhlásil, že těm, kteří se tohoto boje zúčastní,

¹⁴ J. Flori: *Pour une redéfinition de la croisade*, s. 346–347; H. E. J. Cowdrey: *Pope Gregory VII's „Crusading“ Plans of 1074*, s. 28–40.

budou uděleny odpustky; systém odpustků předpokládal prominutí některých hříchů křesťanům, kteří vykonají danou pouť nebo zaplatí částku považovanou za odpovídající. Urban II. prohlásil, že každému, kdo se dobrovolně vydá do Jeruzaléma, udělí takzvané plnomocné odpustky, které z něho sejmou viny za veškeré hříchy, z nichž se vyzpovídá. Toto papežovo prohlášení bylo poté opakováno v mnoha městech, šířilo se i formou dopisů a u knížat a baronů se setklalo s obrovským úspěchem.

K výpravě do Jeruzaléma nabádali lid a rytíře vzešlé z drobné šlechty i někteří kazatelé, například ten, jehož dnes známe jako Petra Poustevníka. Podle historika Jeana Floriho tak byly souběžně šířeny výzvy hned dvě: první z nich hlásal papež a byla určena vysoké šlechtě, druhá pak cílila na drobnou šlechtu a lid a jejím autorem byl Petr Poustevník.¹⁵ Ta byla dokonce údajně šířena dříve než výzva papežova, což by vysvětlovalo, proč se první vlna ozbrojených poutníků vydala na cestu dříve než šlechta. Ti, které přesvědčila slova papeže nebo kazatelů, se začali chystat k odjezdu, přičemž stejně jako před zahájením pouti složili slib a získali privilegia, která zajišťovala ochranu jejich majetku i jejich osoby. Na cestu se začali vydávat mužové i ženy z lidu, ačkoli se tomu papež snažil zabránit, a jako poznávací znamení si našivali na oděv pruhy látky ve tvaru kříže, podle čehož se jim začalo přezdívat *crucesignati*, v pozdější době pak „křížáci“¹⁶.

Ještě si zbývá položit otázku po jejich motivaci. Nezanedbatelnou roli zde hrálo materiální hledisko – touha po rabování nebo možnost usadit se v Orientu, a papež i jeho nástupci s tím počítali; Inocenc III. se například na počátku 13. století vyjádřil v tom smyslu, že nespatřuje nic špatného na tom, když křížáci získají v boji pro Boha i bohatství a slávu, pokud to není jejich hlavní pohnutkou. Vyhledky na zbohatnutí však byly velmi nejisté a středověcí Evropané si toho byli velmi dobře vědomi; jejich hlavní motivace spočívala v něčem zcela jiném. Podle historika Jeana Richarda se Urbanovi II. podařilo zahrát na citlivou strunu drobné francouzské šlechty, ze které ostatně sám vzešel: jeho výzva k rytířskému životu v tu chvíli souzněla s touhou šlechticů, z nichž mnozí už byli ostřílenými bojovníky proti muslimům ve Španělsku, po cti a slávě. Pro muže a ženy, kteří věřili, že se nacházejí ve stavu hříchu, musela být bezesporu jednou z hlavních motivací i duchovní odměna, ony pověstné

¹⁵ J. Flori: Une ou plusieurs „première croisade“?, s. 3–27.

¹⁶ J. Richard: *Histoire des Croisades*, s. 39–40.

odpustky. Pro někoho mohla být rozhodující i apokalyptická perspektiva vycházející z výjimečného postavení Jeruzaléma v křesťanské chiliastické tradici, avšak z dobových právních dokumentů vyplývá, že většina křížáků pečlivě plánovala svůj návrat, a že tedy nepočítali s tím, že křížovou výpravou jejich život skončí.¹⁷

Svatá země a vojenské řády

Z Francie a ze Svaté říše římské se tedy do Palestiny vypravilo několik skupin, přičemž jedna z jejich hlavních tras vedla podél Rýna a Dunaje přes Anatolii a pobřeží Středozemního moře. Křížáci se během těchto dlouhých pochodů často dopouštěli masakrů; téměř ihned po odjezdu prvních kontingentů docházelo k útokům na Židy.¹⁸ Ve Špýru, Wormsu, Mohuči a Kolíně nad Rýnem poštvali velitelé těchto skupin, jimiž často bývali kněží nebo vysoce postavení šlechtici, své vojáky proti židovským komunitám a následovalo vraždění a žhářství, nucené konverze a rabování. Podle Jeana Floriho mohly být tyto vlny násilností důsledkem kázání Petra Poustevníka a jemu podobných, která se z velké části zaměřovala na eschatologii a na pomstu „Kristovým nepřátelům“. Oddíly, v jejichž čele stáli přední vojevůdci kruciáty (Godefroy z Bouillonu, Raimond ze Saint-Gilles a Bohemund z Tarentu), byly relativně disciplinovanější, avšak přesto působily vrcholným představitelům zemí, přes které táhly, celou řadu starostí. Jak města na Rýně, tak Byzantská říše a Uherské království, přes které vedla trasa těchto pustošivých oddílů, se jejich nájezdům pokoušely pokud možno vyhnout nebo je alespoň usměrňovat.

Byzantský císař si uvědomil, že se mu situace vymkla z ruky. Křížáci z Francie a ze Svaté říše římské se v žádném případě nehodlali spokojit s rolí pomocných jednotek, ale chtěli hrát podle vlastních pravidel. Jakmile katolická vojska vstoupila do zemí ovládaných muslimy, začali si někteří jejich velitelé brousit zuby na území v okolí měst dobytých na Turcích, na která si však činila nárok i Konstantinopol.¹⁹ Křesťanské obyvatelstvo, zejména Arméni, jejichž vztahy s Byzancí nebyly nijak jednoduché, považovalo tyto nově příchozí za spojence a Frankové – jak

¹⁷ Ibid., s. 31–39.

¹⁸ G. Mentgen: *Crusades*, s. 152–155; J. Flori: Une ou plusieurs „première croisade“?, s. 4, uvádí, že útoky na francouzské Židy začaly bezprostředně po kázání Urbana II. v Clermontu.

¹⁹ O následující problematice viz, J. Richard: *Histoire des Croisades*, s. 70–75.

se křižákům přezdívalo ve Svaté zemi – se na oplátku stavěli k těmto východním křesťanům, kteří se hlásili k celé řadě různých ritů, dosti tolerantně. Přišli sem přece bojovat, a ne řešit ožehavé teologické otázky.

15. července 1099 byl po dlouhém obléhání dobyt Jeruzalém. Vítězství křesťanů bylo doprovázeno strašlivým krveprolitím a masakry židovského a muslimského obyvatelstva. Hlavní velitelé vojska Raimond ze Saint-Gilles a Godefroy z Bouillonu si odmítli nasadit nabízenou jeruzalémskou korunu, a tak v roce 1100 nakonec usedl na trůn Godefroyův bratr Balduin de Boulogne; tak se zrodilo Jeruzalémské království. Šlechtici, kteří se usadili v dobytých městech, se naproti tomu nechali ochotně titulovat jako kníže z Antiochie, hrabě z Edessy nebo hrabě z Tripoli-su. Ve středověkých pramenech jsou křižácké státy ve Svaté zemi často souhrnně nazývány „zámořskými“ státy.

Navzdory vřelému přijetí ze strany místních křesťanů, zejména Arménů, začalo chování některých nově příchozích brzy vzbuzovat nedůvěru.²⁰ Řada křižáků se vrátila do Evropy, protože měli za to, že svou povinnost už splnili, a mezi těmi, kteří zůstali, začaly propukat spory. Muslimští obyvatelé měli mezitím možnost tyto muže a ženy ze Západu poznat blíže; jakmile pominul prvotní šok z invaze, začali arabští kronikáři vnímat rozdíly mezi nejvýznamnějšími osobnostmi z řad Franků, a zatímco někteří velmoži byli v arabských – a někdy také v latinských – pramenech popisováni jako úskoční a krutí, jiní byli prezentováni ve světle mnohem příznivějším.²¹ Katoličtí velmoži evropského původu se však zpravidla snažili respektovat tradiční struktury podrobeného obyvatelstva včetně muslimů.

V roce 1144 padlo do rukou tureckého vládce Zengího hrabství Edessa, jeden z významných křižáckých států na Východě, a tato událost stála u zrodu další výpravy. Jejím hlavním propagátorem byl opat Bernard z Clairvaux, který se narodil v roce 1090 jako potomek drobné burgundské šlechty a později se stal významným intelektuálním činitelem středověké Evropy. Bernard se stal hnací silou rozmachu cisterciáckého řádu, založil opatství v Clairvaux (kolem roku 1112) a získával stále větší vliv ve Francii i za hranicemi; díky kouzlu své osobnosti dokázal proniknout ke sluchu i těch nejmocnějších, zvláště když jeden z jeho žáků

²⁰ O napětí mezi křižáky a Armény v Kilíkii viz C. Mutaftian: *Le Royaume arménien de Cilicie*, s. 21–23.

²¹ C. Hillenbrand: *The Crusades*, s. 336–347, a brilantní syntéza A. Maaloufa: *Les Croisades vues par les Arabes*.

usedl na papežský stolec jako Evžen III. Když se tento papež dověděl o pádu Edessy, pověřil Bernarda, aby začal ve Francii a ve Svaté říši římské vyzývat k účasti na křížácké výpravě.

Vystoupení tohoto budoucího světce katolické církve na podporu druhé křížové výpravy představuje mezník zásadního významu. Nikoli snad ve strategickém smyslu, protože z hlediska průběhu války nedosáhli tito noví evropští křížáci navzdory účasti císaře Konráda III. a francouzského krále Ludvíka VII. s manželkou Eleonorou Akvitánskou žádného rozhodujícího obratu. Bernardův přínos spočíval v něčem docela jiném. Na jedné straně totiž v březnu 1147 dovolil německým šlechticům vytáhnout nikoli proti muslimům ve Svaté zemi, ale proti pohanům v Pobaltí, což mělo později nesporný vliv na přenesení modelu kruciáty do jiných oblastí světa, a na straně druhé sehrál zásadní úlohu při propagaci nábožensko-vojenských řádů. Bernard nesnášel nekázeň a bezuzdné násilí, a proto nedůvěřoval laickým křížákům.²² Domníval se totiž, že jim více záleží na tom, aby si pro sebe urvali kus území na úkor svých bližních, než na obraně pravé víry, považoval je za nespolehlivé a věřil, že by byli schopni Svatou zemi v předvečer rozhodující bitvy opustit, aby se vrátili ke svým rodinám a znovu zaujali své místo v evropské feudální společnosti; neskrývaný obdiv naproti tomu choval k řeholnímu řádu nového typu – k rytířům Templu.

Řád templářů, který vznikl okolo roku 1120, měl původně na starosti ochranu poutníků, což ve Svaté zemi rozdělené mezi vzájemně soupeřící skupiny nebylo nic jednoduchého.²³ Jeho výjimečnost spočívala v tom, že členové řádu měli v zájmu plnění svého poslání právo nosit zbraň, neboť v tehdejší době bylo nepřijatelné, aby řeholníci prolévali krev. Úkolem kněží bylo modlit se a kázat a úkolem rytířů zase bojovat, a tato poslání nebyla vzájemně zaměnitelná. Cisterciák Izák z Hvězdy († 1178), původem z Anglie, hovořil o templářském řádu jako o „nové obludě“, neboť ho považoval za příliš nesourodý. Bernard z Clairvaux musel vynaložit veškerou váhu své osobnosti, aby byla existence templářů postupně akceptována. Bernard měl úzké vazby na prvního templářského velmistra Huguese de Payns a věnoval řádu své pojednání *De laude novae militiae* (Chvála nového rytířstva), v němž vysvětluje, že laičtí rytíři se příliš

²² Bernardovi z Clairvaux se podařilo ochránit německé Židy před zlovolnými plány těch, kdo chtěli v letech 1146–1147 u příležitosti nového křížáckého tažení zaútočit na židovské komunity (G. Mentgen: *Crusades*, s. 154).

²³ O templářích viz zejména A. Demurger: *Chevaliers du Christ*; A. Demurger: *Les Templiers*.

zajímají o zisk a marnou slávu a že představují nebezpečí pro civilní obyvatelstvo, protože jim není zatěžko kdykoli tasit meč; jeho obavy z excesů, jichž se vojáci dopouštěli, ostatně sdílela i značná část církve. Navzdory veškerým snahám se však nepodařilo rytíře ukáznit a přimět tyto profesionální vojáky k větší umírněnosti. Bernard proto navrhl ještě pevnější splynutí rytířství a křesťanství a bylo nasnadě, že tuto podmínku nejlépe splňovali templáři, kteří byli současně rytířským vojskem i náboženským řádem.

Bernard po celou dobu argumentoval tím, že tito vojáci bojují za Boží věc, a je proto záslužné je podporovat. Tvrdil, že jelikož templáři jakožto členové klášterního společenství nemají žádné rodinné vazby, jsou zcela oddáni boji proti nepřítelům víry. Proto mají právě oni ze všech katolických vojenských sil působících ve Svaté zemi největší předpoklady k tomu obnovit pořádek a bojovat proti muslimům. Ale čím ospravedlnit to, že tito mniši prolévají krev? Bernard nachází odpověď v tom, že jejich boj je zasvěcen výhradně obraně a šíření víry. Na rozdíl od laických rytířů, kteří neváhají tasit meč kvůli tomu, aby se obohatili, zmocnili se majetku nebo zvýšili svou osobní prestiž, templáři riskují život pro větší slávu Boží, a proto se stávají ozbrojenou paží Krista a vykonavateli jeho spravedlnosti:

Když rytíř Kristův usmrtí zločince, nestává se tím hubitelem člověka, ba troufám si říci, že se naopak stává hubitelem zla.²⁴

Každého templáře, který padne na bitevním poli, pak podle jeho slov čeká jisté místo v ráji:

Smrt, kterou rytíř rozsévá, je službou Kristu, ale smrt, která dostihne jeho, je službou jemu samotnému. Usmrtí-li křesťan pohana, může tím získat slávu, neboť to učinil pro slávu Kristovu; avšak velkodušnost našeho Krále se plně projevuje teprve při smrti křesťana, neboť On si takového rytíře za odměnu povolá k sobě.²⁵

Válka templářů a jejich stoupenců je tedy válkou svatou, neboť je vedena výlučně pro větší slávu Boží, ale zároveň je i válkou spravedlivou

²⁴ Bernard de Clairvaux: *De laude novae militiae*, citováno dle J. Richarda: *L'Esprit de la croisade*, s. 141.

²⁵ Ibid.

a obrannou, protože chrání křesťany před „pohany“, jak Bernard nazývá muslimy na Blízkém východě. Vystává zde i otázka, jak naložit s těmi, kteří padnou do rukou těchto nových Božích rytířů:

Není však žádoucí pohany zabít, pokud lze nalézt jiný způsob, jak jim zabránit v pronásledování a utlačování těch, kdož vyznávají pravou víru. V současné době je však lépe je pobít než nechat viset nad hlavami spravedlivých hrozbu, že je tito hříšníci svedou k páchání nepravostí.²⁶

Jinými slovy: v ideálním případě by se pohané zabíjet neměli, ale vzhledem k reálné situaci není prostor na přílišné ohledy. Bernardovy argumenty poukazují na riziko „nákazy“, které by mohlo pro křesťany na Blízkém východě vyplynout z častých kontaktů s mocnými nevěřícími. Tato logika má hodně společného s pojetím segregace mezi Židy a křesťany, která byla zavedena v Evropě od 11.–12. století z důvodu panující obavy, že by Židé, zejména pokud by se nacházeli ve vysokém společenském postavení, nabádali křesťany k „požidovštění“.²⁷

Templáři se díky vlivu Bernarda z Clairvaux těšili podpoře papeže a postupně je začínala akceptovat i křesťanská společnost. V roce 1120, tedy v prvních letech po založení řádu, jim jeruzalémský král Balduin II. dal k dispozici Šalomounův palác, jinak bývalou mešitu al-Aksá, aby si tam zřídili sídlo; název tohoto mladého vojenského řádu pak vznikl na základě záměny Šalomounova „chrámu“ a Šalomounova „paláce“.²⁸ Od 30. let 12. století začali laičtí velmožové ze Svaté země řádu odkazovat své hrady i finanční dary a k rytířům v pravém slova smyslu se začali přidávat pomocníci všeho druhu, jako byli například seržanti a turkopolové pocházející z Blízkého východu. Templáři byli dobře organizovaní a odhodlaní, ale zároveň byli schopni počínat si pragmaticky, a tak se na křižáckém Východě rychle etablovali jako síla, se kterou bylo nutno počítat.

Netrvalo dlouho a vzor, který si pro svůj řád zvolili templáři, začal získávat další následovníky.²⁹ Tito napůl vojáci a napůl mniši inspirovali

²⁶ Ibid., s. 142.

²⁷ D. Iogna-Prat: *Ordonner et exclure*.

²⁸ A. Demurger: *Les Templiers*, s. 83–90.

²⁹ O řádu rytířů špitálu svatého Jana viz A. Demurger: *Les Hospitaliers*; o řádu německých rytířů viz S. Gouguenheim: *Les Chevaliers teutoniques*; D. Buschinger – M. Olivier: *Les Chevaliers teutoniques*; K. Toomaspoeg: *Histoire des chevaliers teutoniques*.

vznik dalších podobných společenství, například řádu rytířů špitálu svatého Jana, jehož posláním původně bylo pečovat o nemocné a raněné, ale nejspíše již od 30. let 12. století se postupně militarizoval. V roce 1199 papež Inocenc III. oficiálně uznal existenci třetího nábožensko-vojenského řádu, nazvaného řád německých rytířů. Zatímco templáři a johanité se rekrutovali většinou z francouzsky mluvících zemí, řád německých rytířů sdružoval členy ze Svaté říše římské. Ve 13. století se johanité a němečtí rytíři vydali po stopách templářů a vydobyli si ve Svaté zemi významnou pozici, tón však i nadále udávali templáři společně s franckými barony a křižáky z Evropy.

Hnutí, které v roce 1095 inicioval Urban II., totiž nijak neochabovalo navzdory neustále se prohlubujícím obtížím v důsledku muslimského odporu, který se začínal formovat okolo osobností, jako byl například Saláh ad-Dín, v Evropě známý spíše pod jménem Saladin.³⁰ Jeho vojska dobyla v roce 1187 Jeruzalém, který následně několikrát přešel z jedné rukou do jiných, a představitelé křižáků i muslimů o něm uzavřeli celou řadu dohod. Za této situace se k hlavnímu cíli křížových výprav, jímž bylo dobýt nebo udržet Svaté město, přidaly i další faktory, které apelovaly na rytířskou čest. Kazatelé hlásali, že Svatá země je Božím dědictvím a křesťanští bojovníci mají jakožto Boží vazalové povinnost ji chránit.³¹ K této argumentaci „vazalství“ se přidávají i další úvahy spirituálnějšího charakteru, například myšlenka, že prožité utrpení očistí křižáky od hříchů, a Svatá země se tak octne v rukou elity čistých křesťanů.³² Tato rétorika však neměla žádný vliv na skutečný průběh křížových výprav, přestože jim veleli nejmocnější evropští panovníci, a nic na tom nezměnila ani třetí křížová výprava v letech 1189–1192, do jejíhož čela se postavil císař (Fridrich I. Barbarossa), francouzský král (Filip II. August) a anglický král (Richard I. Lví srdce). Ani čtvrté výpravě se nepodařilo proniknout dál než do Konstantinopole, která padla do rukou křižáků v roce 1204. Uherskému králi Ondřejovi II. (1217–1218), císaři Fridrichovi II. (1228–1229) a francouzskému králi Ludvíkovi IX. (1248–1250 a 1270) tedy nezbývalo nic jiného než vyjednávat; křižácký Orient se ocitl v defenzívě.

Přestože ve všech třech vojenských rádech často docházelo ke sporům místních frakcí, v nejvýznamnějších bitvách bojovaly všechny tři

³⁰ A.-M. Eddé: *Saladin*.

³¹ V. Portnykh: „L'argument vassalique“, s. 59–72.

³² V. Portnykh: *God Wills It!*, s. 472–486.

svorně bok po boku. Jedna z nejkrvavějších bitev se odehrála 17. října 1244 u La Forbie (v dnešním Izraeli). Křižáci, kteří pod vlivem templářů změnili spojence, se s pomocí sultána z Homsu a sultána z Damašku pokusili napadnout Egypt, ale utrpěli zde drtivou porážku.³³ Několik let po této bitvě, která pro křižáky dopadla tak neblaze, však došlo ke změně vládnoucí dynastie a v čele Egypta se octli mamlúkové. Byli to bývalí otroci nebo žoldnéři pocházející většinou z tureckého prostředí a z euroasijských stepí, kteří po konverzi k islámu absolvovali vojenský výcvik a poté působili jako osobní stráž vedoucích představitelů několika muslimských dynastií na Středním východě. Po smrti sultána Ajjúba v roce 1249 využili egyptští mamlúci situace a chopili se moci. Zpočátku se těšili podpoře Ajjúbovy manželky Šagrat Al Durr, která nastoupila na trůn a provdala se za mamlúckého sultána Ajbaka; poté se na trůně vystříдалo několik loutkových sultánů a nakonec se vlády zmocnil Bajbars, mamlúcký generál mimořádných kvalit, který už měl na kontě řadu vítězných bitev.

Bajbars a jeho nástupci byli odhodláni vypudit Franky z Východu jednou provždy. Jejich vojska dobyla Caesareu (1261) a Jaffu (1268); v roce 1271 se zmocnila hradu Montfort, který sloužil jako hlavní velitelství řádu německých rytířů, a téhož roku i rozlehlé pevnosti Krak des Chevaliers, která byla považována za nedobytnou a jejíž obrana byla svěřena řádu johanitů. V roce 1289 se sultán Kalavun zmocnil Tripolisu a 5. dubna 1291 oblehl jeho syn al-Ašraf Kálil pevnost Akkon, poslední baštu, která ještě odolávala v rukou křižáků. Přestože byla vyhlášena nová křížová výprava a z Evropy dorazily posily, město po několika týdnech padlo a v následujících měsících byly dobyty i poslední zbývající křesťanské citadely, z nichž některé se dokonce vzdaly zcela bez boje. Zbývalo jen několik málo enkláv, které se udržely až do počátku 14. století.³⁴

V Evropě byla tato zpráva přijata se smíšenými pocity. Někteří církevní hodnostáři z ní byli v šoku, ale mnozí mocní, zejména z řad laiků, byli se ztrátou Svaté země už dávno smířeni;³⁵ snažili se nicméně z tohoto nezdaru poučit a připravit si půdu pro její opětovné dobytí. Vojenským řádům sice bylo vytýkáno, že nesplnily svůj úkol, nikdo však neuvažoval

³³ S. Lotan: *The Battle of La Forbie*, s. 53–67.

³⁴ O následující problematice viz A. Demurger: *Les Templiers*, s. 413–509; P. Josserand: *Jacques de Molay*; a kolektivní práce M.-A. Chevalier (ed.): *La Fin de l'ordre du Temple*; J. Burgtorf – P. Crawford – H. Nicholson (ed.): *The Debate on the Trial of the Templars*.

³⁵ C. W. Connell: *The Fall of Acre in 1291*, s. 130–147.

o tom, že by se měly zrušit, ale spíše o tom, jak by se měly zefektivnit, a na poradu byli přizváni i velmistr templářského řádu Jacques de Molay a velmistr řádu johanitů. O to větším šokem pro všechny bylo, když dal francouzský král Filip IV. Sličný pozatýkat všechny templáře, kteří se nacházeli na území jeho království, a na základě několika nepodložených zvěstí je obvinil z kacířství.

Proč se stali terčem útoku právě templáři? Jejich řád byl sice bohatý, ale ne tolik jako johanité. Templáři však podléhali výlučně papeži a nevztahovala se na ně královská soudní pravomoc, a právě v tom spatřoval Filip Sličný a jeho okolí překážku královské svrchovanosti. Král měl především v úmyslu dovést k dokonalosti to, co historik Julien Théry nazývá „pontifikalizací“ instituce francouzského krále, tedy to, že Francouzská koruna si bude osobovat právo na mystickou moc, která do té doby náležela pouze papeži. Když Filip IV. obvinil templáře z kacířství, stavěl se tím do pozice svrchovaného garanta víry namísto papeže, který podle jeho názoru selhal.³⁶ Po pěti letech inkvičních procesů bylo více než šedesát mužů odsouzeno na hranici a bezpočet dalších zlomeno mučením. Papež Kliment V. byl nakonec nucen kapitulovat: v roce 1312 vydal bulu o zrušení templářského řádu, avšak stran jeho viny se nevyjádřil. 18. března 1314 zemřel na hranici velmistr Molay, který do posledního dechu trval na tom, že jeho řád se ničím neprovinil.

Řád johanitů i řád německých rytířů přečkaly tyto události na rozdíl od svých starších spolubratří relativně bez úhony. Bylo tomu tak nejspíše proto, že oba tyto vojenské řády si postupně vybudovaly pevné územní základny daleko od Svaté země. Johanité se uchýlili na Kypr a spojili se s janovskými korzáry, s nimiž v letech 1306 a 1310³⁷ obsadili Rhodos, který byl v té době v rukou Byzance, a v roce 1309 přestěhovali mateřský dům řádu do města Rhodos. Velmistr Fulko z Villaretu si zajistil podporu papeže Klimenta V. poté, co mu přislíbil účast na obraně Kypru a Kilijské Arménie, což byla dvě křesťanská království sousedící s územími mamlúků. Johanité disponovali silným válečným loďstvem a později sehráli významnou úlohu v boji proti islámským mocnostem východního Středomoří. Řád německých rytířů se naproti tomu ve 13. století usadil mnohem severněji, nejprve v Uhrách a pak v Prusku, a stejně jako johanité přenesl v roce 1309 své hlavní sídlo, a to do mocné pevnosti Mari-

³⁶ J. Théry: *Une hérésie d'État*, s. 157–185.

³⁷ A. Demurger: *Les Hospitaliers*, s. 465–480.

enburg v Prusku (Malbork na území dnešního Polska) v samém středu svých držav.³⁸ Taková proměna obou těchto mocných vojenských řádů byla možná jen díky tomu, že se model křížové výpravy rozšířil do všech koutů evropského kontinentu.

Rozšíření modelu kruciáty z Pyrenejského poloostrova do Pobaltí

Fungování křížových výprav bychom mohli jen těžko porozumět, pokud bychom se soustředili jen na křížácké státy v zámoří. Myšlenka křížových výprav byla už od samého počátku spojena s cizími zeměmi, na jejichž půdě se křesťanští bojovníci utkávali s takzvanými nepřáteli víry v boji vedeném se souhlasem a s požehnáním místní církevní hierarchie, nejčastěji však samotného Říma. Jak víme, války „za svatou věc“ se v Evropě v té či oné podobě odehrávaly už kolem roku 1000, ať už šlo o obranu kláštera proti loupeživým rytířům, nebo o odrážení nájezdů pohanských Uhrů či Skandinávců, a boj španělských velmožů proti Maurům zase již od 11. století přitahoval bojovníky až z druhé strany Pyrenejí. V roce 1064 dobyla španělsko-francouzsko-italská vojska město Barbastro, přičemž tuto dobytou ať už loupežnou výpravu s největší pravděpodobností podpořil papež Alexandr II., který však odsuzoval násilí, jehož se žoldnéři dopouštěli na Židech. Urban II. udělil v roce 1089, tedy ještě před vyhlášením křížové výpravy, knížatům z Tarragony, kteří bojovali proti Maurům, odpustky stejné hodnoty, jaké bylo možno získat za pouť do Jeruzaléma. Stejnou logikou *reconquisty* podporované papežem se řídily i další regiony, kde se střetávali katoličtí a muslimští bojovníci, ať už to byla Provence, jižní Itálie nebo Korsika. Normanská invaze na Sicílii ve druhé polovině 11. století se těšila podpoře Říma a někteří kronikáři ji popisují jako svatou válku; pánové z Hauteville, kteří ovládali normanskou Sicílii, se však vůči svým muslimským a ortodoxním poddaným chovali značně tolerantně, což svědčí o tom, že ideologie a praxe se od sebe občas značně lišily.³⁹

Na protilehlé hranici katolicko-křesťanského světa se o legitimitu Svaté říše římské zasloužil z větší části boj jejího zakladatele Oty I. proti

³⁸ K. Miltzer: *The Teutonic Knights between Emperors and Popes*, s. 71–82. O ideologické kontinuitě boje řádu německých rytířů viz S. Lotan: *The Teutonic Knights and their Attitude about Muslims*, s. 315–330.

³⁹ J. Flori: *La Guerre sainte*, s. 278–284.

Slovanům a Uhrům.⁴⁰ Saská knížata, která byla na říši relativně nezávislá, zde rozšiřovala svou moc nad slovanským pohanským obyvatelstvem usazeným mezi Labem a Odrou ve znamení evangelizačních snah, které se u pohanů podle křesťanských svědectví setkávaly s odporem. Království dánské a Království polské, která přijala křesťanství už ve druhé polovině 10. století, začala tuto politiku využívat ve svůj prospěch, a ohrožovat tak hegemonii Sasů v severovýchodní Evropě.

Do této mozaiky je třeba doplnit ještě zápolení mezi papežem a císařem o vojenskou, politickou i symbolickou nadvládu nad Západem. Boj proti „Kristovým nepřátelům“ (tedy pohanům, muslimům, ale také proti kacířům) za této situace umožňoval Římu, aby upevnil svou pozici v čele křesťanstva. Nebylo by však na místě přeceňovat všemocnost středověkého papeže; téměř ve všech případech narážel na protitlak a sekulární šlechtici mohli velmi snadno uplatňovat ideologii šířenou Svatým stolicí po svém, aniž by k tomu od něho obdrželi příkaz, nebo dokonce jen svolení.⁴¹

Když Bernard z Clairvaux v roce 1147 povolil šlechticům ze Svaté říše římské, aby se vydali bojovat proti pohanům v Pobaltí namísto do Svaté země, a slíbil jim za to stejnou duchovní odměnu, byla svatá válka v severovýchodní Evropě již hluboce zakořeněnou institucí.⁴² Mezi lety 1107 a 1125 byl z Magdeburku jménem saských vévodů zaslán dopis několika evropským knížatům včetně flanderského hraběte Roberta, jednoho z vůdců první křížové výpravy. Autor této výzvy výslovně naráží na dobytí Jeruzaléma a tvrdí, že je třeba zlikvidovat mimořádně nebezpečné nevěřící ve velmi slibných zemích omývaných Baltským mořem.⁴³ Bernardova výzva ke křížové výpravě do Pobaltí představovala posvěcení již dávno zavedené praxe; novinkou bylo pouze to, že podle slov tohoto slavného cisterciáka bylo třeba se slovanskými a pobaltskými pohany bojovat tak dlouho, „dokud se s pomocí našeho Pána nepodaří vyhladit buď jejich náboženství, nebo celý jejich národ“⁴⁴. Pokud si tedy křížáci v Pobaltí chtěli zasloužit své odpustky, bylo jejich povinností bojovat

⁴⁰ Ibid., s. 54–56.

⁴¹ I. Fonnesberg-Schmidt: *The Popes and the Baltic Crusades*; z této práce jednoznačně vyplývá, že papežský stolec si ve vztahu k válečným výpravám proti pohanům v Pobaltí počínal spíše reaktivně než proaktivně.

⁴² M. Gładysz: *The Forgotten Crusaders*; D. von Guttner-Sporzynski: *Poland*.

⁴³ G. Constable: *The Place of the Magdebourg Charter*, s. 283–299.

⁴⁴ „... donec auxiliante Domino aut ritus ipse aut natio deleatur.“ Dopis Bernarda z Clairvaux č. 457 (S. Bernardi Opera, VIII, pozn. 457), citováno in: F. Dvorník: *Les Slaves*, s. 267.

s tamějšími obyvateli tak dlouho, dokud je neobráťí na víru, nebo si je zcela nepodmaní, namísto toho, aby s nimi po krátkém období bojů uzavřeli dohodu, což bylo v té době nejběžnější praxí.⁴⁵ Bernard tedy neprosazoval pouhou obrannou válku, ale šlo mu o totální likvidaci pohanství; podstata jeho myšlenky spočívala v tom, že jakmile budou pohané donuceni podrobit se tvrdé křesťanské síle a dojde k rozrušení jejich sociálních struktur, bude možné je evangelizovat.⁴⁶

Obrana křesťanství kráčela ruku v ruce s jeho šířením nejen na Baltu, ale také na Pyrenejském poloostrově. To jinými slovy znamenalo, že svatá válka proti nekřesťanům, kteří byli prezentováni jako nebezpečí, byla spojena zároveň s evangelizačními snahami. Většina doktorů kanonického práva sice zastávala názor, že víru nelze vnucovat násilím, avšak nátlak na nevěřící, aby mezi sebe přijímali kazatele, byl obecně akceptovanou záležitostí.⁴⁷ Urban II. se ve svém projevu o konverzi ještě nezmiňoval – jednalo se mu o znovudobytí Jeruzaléma a svatých míst a nikoli o obracení muslimů na víru –, avšak jakmile se křížové výpravy rozšířily na území, na nichž měli převahu křesťané, stala se jejich nedílnou součástí i konverze. Ve Španělsku bylo židovské a muslimské obyvatelstvo pod katolickou nadvládou nuceno naslouchat kazatelům a mešity byly přestavovány na kostely. Pobaltští Slované byli po své porážce začleněni do církevních struktur severovýchodní Evropy a evangelizováni pod nátlakem místních knížat, z nichž mnozí byli sami rovněž konvertité. Křížové výpravy začaly být vnímány jako nástroj nejen k obraně víry, ale také k jejímu šíření. Papežové a právníci se za pomoci sofistikované rétoriky snažili dodat nucené evangelizaci punc legitimacy: tvrdili například, že ten, kdo je postaven před volbu mezi „obracením na víru nebo smrt“, si přece vždycky může vybrat druhou možnost... Takový vývoj této doktríny napovídá, že Římu ani tolik nešlo o to, aby urychlil šíření křesťanství všemi směry, ale spíše o to, aby legitimizoval to, co už v praxi dávno probíhalo.

Vzhledem k této situaci přestali pyrenejští, skandinávští a polští velmožové tolik spěchat do Svaté země a postupně si začali přetvářet

⁴⁵ I. Fønnesberg-Schmidt: *The Popes and the Baltic Crusades*, s. 53.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 32–33.

⁴⁷ Formulace *compelle intrare* („přinut je, ať přijdou“) z podobenství o hostině (Lk 14,15–24) se zpravidla používá jen ve vztahu ke kacířům nebo odpadlíkům: B. Kedar: *Crusade and Mission*, s. 159n; a články v práci J. Muldoona: *Varieties of Religious Conversions in the Middle-Ages*.

ideologii kruciát po svém. Určitou představu o tom, jak to probíhalo, si můžeme utvořit na základě kronik ze severovýchodní Evropy. Když německý kronikář Helmold z Bosau († 1177) popisuje výzvu Bernarda z Clairvaux, uvádí, že „ti, kdo prosazovali křížové výpravy, měli za to, že jednu část vojska je třeba poslat na východ, druhou do Španěl a třetí proti Slovanům, kteří žijí blízko nás“⁴⁸. Dánský kronikář Saxo Grammaticus († kolem roku 1220) o něco později opakuje:

Papež si uvědomil, že by se naše církev mohla v té záplavě pohanství utopit, a tak rozeslal po celé Evropě listy, v nichž vyzýval věřící k boji proti všem nepřítelům víry. Každá církevní provincie dostala příkaz bojovat s těmi pohany, kteří byli nejbližší.⁴⁹

Může snad existovat výstižnější definice celoevropské kruciáty, která vychází z výzev svatého Bernarda?

Dalším, vedlejším příznakem akceptace myšlenky křížových výprav do severovýchodní Evropy bylo to, že výrazem „Saracéni“ začali být ve druhé polovině 12. století označováni i pohani v Pobaltí. Ti byli dosud zpravidla nazýváni buď příslušným etnonymem, nebo jako *pagani*, *barbari* a *gentiles*, někdy – zatím dosti vzácně – však i jako „Saracéni“, nebo dokonce „Saladinovci“ jako narážka na sultána, který působil značně těžkou hlavu křížákům ve Svaté zemi. Uvedený výraz sice původně sloužil jen k označení muslimů na Blízkém východě, avšak postupně se stal synonymem pro všechny nevěřící a ve 14. století už v tomto smyslu téměř zobecněl.⁵⁰

Zatímco křížáci v zámoří čelili muslimskému odporu jen s obtížemi, jejich spolubojovníkům v Pobaltí a ve Španělsku se dařilo o něco lépe. Jejich úspěchy však neprobíhaly lineárně; na obou zmiňovaných křížáckých frontách se střídala období relativního míru s vítězstvími i nezdary.

Roku 1168 padlo poslední pohanské slovanské knížectví na ostrově Rujána, ale křížáci měli dosud co dělat s pobaltskými a baltofinskými národy usazenými na jihovýchod od Baltského moře od severu dnešního Polska až po Estonsko. Ve Španělsku pak 16. července 1212 v bitvě u Las Navas de Tolosa zvítězila koalice iberských katolických knížat nad

⁴⁸ Helmold: *Chronica Slavorum*, J. Riley-Smith (ed.): *Les Croisades*, s. 117.

⁴⁹ Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum*, 2, s. 1000–1001; I. Fonnesberg-Schmidt: *The Popes and the Baltic Crusades*, s. 46.

⁵⁰ L. Chollet: *Les Sarrasins du Nord*.